

tatása után, a szerző egy külön fejezetben megemlékezett műveinek a XVIII. századtól egészen napjainkig tartó hatásáról.

Az igényes stílusban elkészített kötet gazdag bibliográfiával és jegyzetapparátussal rendelkezik. A pontos személynévmutató segítségével a kötet hasznos kézikönyv lehet a történészek, egyetemisták és a korszak iránt érdeklődő olvasók számára is. A kötet sikerét jelzi, hogy a közelmúltban elnyerte a Francia Akadémia rangos életrajzi különdíját (prix de la Biographie).

Tóth Ferenc

KOVÁCS ISTVÁN

„ÉRDEK ÉS SZERETET”

Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849

(Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2016. 526 o. ISBN 978-615-5465-76-5)

Újabb könyvvel jelentkezett az 1848–49. évi magyar szabadságharc történetének „lengyel szakos” kutatója, Kovács István. Ez szinte már megszokottnak mondható, hiszen 2014-ben ugyanő József Bem tábornokról adott ki egy új biográfiát, majd 2015-ben *Honvédek, hírszerzők, légionisták* címmel, az elmúlt harminc év kutatási eredményeit összegző, minden eddiginél részletesebb életrajzi lexikon került ki műhelyéből.¹ Ezúttal a kutatásai során fellelt, eddig kiadatlan, öt korabeli visszaemlékezés kéziratát rendezte sajtó alá, és emellé válogatott másik hat, valamilyen formában ugyan már általa megjelentetett, de kevésbé ismert memoárt. Összesen tehát tizenegy lengyel szabadsághős visszaemlékezését olvashatjuk a kötetben. Ezek közül kiemelkedik Zygmunt Miłkowski több mint száz oldalas, a lengyel légió magyarországi tevékenységét összefoglaló emlékirata.

A szerző – saját megfogalmazása szerint – egy „memoár-antológia” formájában adja közre a több évtizedes kutatásai során összegyűjtött kéziratokat. Természetesen gondot fordít a szöveg megértését segítő magyarázó lábjegyzetekre, valamint a kötet elején elhelyezett bevezető tanulmány (*Az emlékiratok keletkezésének történelmi háttere*) is segíti az olvasót a memoárok megértésében. Ebben Kovács alaposan felvázolja az emlékiratok keletkezésének történelmi hátterét. Sorra veszi a korabeli lengyelség alapvető problémáit, bemutatja a megszüntetett lengyel állam újbóli feltámasztásának reményével síkra szálló hazafiak törekvéseit. Különösen érdekes az Osztrák Császársághoz tartozó Galícia 1830 és 1848 közötti történetének összefoglalása, mivel e témáról kevés magyar nyelven elérhető ismeretünk van. A szerző bemutatja az 1830–31-es lengyel szabadságharcot követő évek galíciai szervezkedéseit, az 1846. évi „Grande Peur” időszakát, amikor a császári adminisztráció hathatós közreműködésével a helyi parasztság a lengyel nemesség ellen fordult és vérbe fojtotta a tervezett lengyel nemzeti felkelést.

A bevezető tanulmány után sorra olvashatjuk a memoárokat, amelyek többsége egy-egy nagyobb munka a szabadságharcra foglalkozó, a szerző által kiválasztott és

¹ *Kovács István: Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014.; Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Szerk. Kovács István. Budapest, 2015.*

magyarrá fordított részlete. A visszaemlékezések szerzői a legkülönbözőbb társadalmi csoportok képviselői, életkoruk és származási helyük is többnyire eltérő. A közös bennük az, hogy 1848–49 folyamán valamilyen formában mindannyian bekapcsolódtak a magyar szabadságharcba. Erről a mindnyájuk életében jelentős eseményről vetették papírra gondolataikat. Soraik nemcsak a hadi eseményekről, de a tábori életről, a korabeli viszonyokról, a magyarokról alkotott véleményükről, és a lengyel légióknak a szabadságharcban betöltött – általuk látott – szerepéről is beszámolnak. A szerzők nagy többsége a Galíciában megalakult nemzeti gárdák soraiból érkezett Magyarországra, és állt be a honvédsereg mellett alakult lengyel csapatok valamelyikébe. Elbeszéléseik szinte az egész szabadságharc történetére kiterjednek, sőt még a törökországi emigráció vonatkozásában is megtudhatunk részleteket. A szövegeket közreadó szerző minden esetben bemutatja az éppen soron következő visszaemlékezés alkotóját, értékeli munkásságát, és az éppen közölt memoár forrásértékét. A szövegek mellett gondosan válogatott képanyag teszi még átélhetőbbé a leírtakat.

Elsőként Stanisław Bykowski visszaemlékezése (*Feljegyzések a sokali nemzeti gárda létrejöttéről és feloszlásáról 1848-ban*) kapott helyet a kötetben, amely a többiétől eltérően nem a magyarországi eseményekről szól, hanem Galícia 1848-as történéseit világítja meg közelebbről. Ezáltal bepillantást kaphatunk a galíciai nemzeti gárdák szervezésének körülményeibe, és azokba az eseményekbe, melyek végül a gárdák feloszlásához vezettek. A szerző megemlékezik a lembergi harcokról, valamint a magyar huszárok hazaindulásáról is.

A következő memoár, *A 2. ulánuszred főhadnagyának visszaemlékezése a magyar szabadságharcra* címmel olvasható, Jan Aleksander Fredro tollából. A szerző – ahogy mások is – a lembergi nemzeti gárda kötelékében kezdte szolgálatát, annak feloszlása után Magyarországra indult, ahol lengyel dzsidásként vett részt a szabadságharcban. Emlékirata sajnos a II. világháború idején megsemmisült, de egy részlete Divéky Adorján kézírásos másolatában fennmaradt. Ezt közli Kovács István a kötetben. A visszaemlékezés a lembergi felkeléstől a Magyarországra érkezésig, és az első itt töltött hetekig követi nyomon a később kitűnő drámaíróvá lett szerző élményeit.

Zygmunt Miłkowski *A bölcsőtől egy életen át* címmel közölt memoár részlete a szerző egész magyarországi pályafutását bemutatja. Hősünk nem a szomszéd tartományból, hanem Kijevből indulva Galícián keresztül érkezett Magyarországra, hogy beálljon a lengyel légióba. Emlékezése ismerteti a légió megalakításának körülményeit, majd harcait egészen az ország elhagyásáig. Igen érzékletes leírást ad Arad ostromáról 1848–49 telén. A városban egy szerb házban szállásolták el, ahol volt alkalma megismerkedni a magyarországi nemzetiségi réteg politikai nézőpontjával is, és a kezdeti bizalmatlanság után végül jó viszonyt ápolt vendéglátóival. Miután a légiót beosztották Damjanich északra vonuló seregébe, Miłkowski a folyamatos beszállások során a magyar parasztság életét is megismerte. Hősünk ír a márciusi, majd áprilisi harcokról, a tavaszi hadjárat eseményeiről, amikor kétszer is lábbelijét elvesztve, meztláb kellett helyt állnia a csatatéren. Buda ostroma után a légiót Miskolcra vezényelték, ahol újjászervezték és létszámát feltöltötték. Miłkowskit tisztté léptették elő, új felszerelést, ruházatot vásárolhatott magának. A nyári hadjárat a déli hadsereg kötelékébe vezette, amellyel részt vett az utolsó csatákban. Temesvár után a légióval menekült ki Törökországba. A visszaemlékezés kitűnően mutatja be a lengyel légió tevékenységét alulnézetből, egy gyalogos altiszt, majd

tiszt szemszögéből. Rendkívül érzékletesen írja le a háború mindennapjait, mind a harcok tekintetében, mind pedig a tábori élet időszakában.

Kazimierz Bielański *Emlékirata* egy alig 18 éves tipikus galíciai lengyel nemes ifjú 1846-os és 1848–49-es élményeiről szól, azokról az eseményekről, melyeket hazájában, valamint Magyarországon és az Oszmán Birodalomban tapasztalt. A több mint 400 oldalas, eddig kiadatlan Bielański-visszaemlékezésből Kovács István azt a két részt közli, melyek az említett időszakról szólnak. A szerző igen részletes és hátborzongató leírást ad az 1846-os galíciai lengyel felkelést vérbe fojtó, a kormány képviselői által felszított parasztlázadásról és annak következményeiről. 1848-ban nemzetörnek állt, majd a lengyel nemzeti gárdák feloszlátása után Magyarországon kívánta tovább folytatni a harcot. Ott volt a lengyel „gyalogos” dzsidások bárcai hőstetténél, majd a tokaji ütközetben. Nem ír az összes ütközetről, melyben részt vett, és nem mindig taglalja időrendben élményeit, de rengeteg apró adalékot szolgáltat a szabadságharc eseményeihez, illetve az akkori mindennapok megismeréséhez. Beszámol a temesvári csatáról, illetve vidini, majd sumlai élményeiről is.

Jacenty Grabowiecki *Emlékeim az emigrációból* című elbeszélése szintén egy nagyobb memoár részlete, melyben egy már tapasztalt tüzértiszt meséli el magyarországi élményeit. Ő is Galíciából érkezett Magyarországra 1848 októberében. A lengyel légió szolgálatába állva előbb gyalogos, majd tüzértisztként harcolt. Emlékezése 1849. ápriliséig követi az eseményeket. Legértékesebb része a légió szervezésének körülményeivel és első harcaival foglalkozik.

Teofil Łapiński, egy fiatal tüzértiszt emlékei *Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből* címmel olvashatók a kötetben. Az írás érdekes adalékokat közöl József Bem szerepéről, a Kassa környékén szerveződő magyar csapatok tüzéségének szervezéséről, és az 1848. december 11-i budaméri ütközetről. „Feltehetően 1871-ben írott emlékiratának adalékai árnyalhatják 1848 novemberének és december első harmadának bártfai, eperjesi és kassai eseményeit, hozzájárulnak a hadszíntér első ütközetének alaposabb megismeréséhez” – értékeli az írást Kovács István.

A dzsidásoknál szolgáló Roman Gaşiorowski visszaemlékezés-füzére két eseményről számol be részletesen: az 1848. decemberi bárcai összecsapásról és az 1849. augusztus 9-i temesvári csatáról. Rendkívül lebilincselő írásaiban a bajtársiasság és a hősiesség szép példáit villantja föl.

A következő emlékiró, Władysław Bentkowski szintén tüzértisztként harcolt a magyar szabadságharcban. Emlékezése a szőregi és a temesvári csatáról, valamint a Teregovai-hágó védelméről szól. Bentkowski a porosz hadsereg tisztje volt 1848 júniusáig, amikor kilépett a szolgálatból és 1849 áprilisában Magyarországra szökött, hogy részt vegyen a szabadságharcban. Egy lovasütegben szolgált, melynek később a parancsnoka lett. Orsovánál az utolsó között kelt át Szerbiába.

Władysław Rucki és Edmund Ślaski memoárjai számolnak be a magyar szabadságharcban működő másik lengyel légióról, amely Erdélyben alakult. Előbbinél is olvashatunk csataleírást, a Beszterce, illetve Borgóprund környéki harcokról, valamint mindketten beszámolnak az észak-erdélyi hadsereg utolsó hónapjairól és a bánffyhungyadi ütközetről. Rucki írásában a zsidói fegyverletétel is megelevenedik.

Végezetül Julian Burchard franciából fordított visszaemlékezését olvashatjuk, melyben egy magyarországi (eperjesi) lengyel–magyar família tagja meséli el törökországi

élményeit (*Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok Törökországban*). A Dembiński mellett segédtisztként szolgált honvédszázados érdekes jellemrajzokat közöl tábornokáról, a másik lengyel fővezérről, Bemről, és a politikus Kossuthról. A kötet egészére jellemző, hogy a lengyel szerzők általában a lengyel légió vitézségét emelik ki, a lengyel parancsnokok rátermettségét hangsúlyozzák. Dembiński például egy sikeres és tehetséges hadvezér képét ölti magára, nyoma sincs a magyar történetírásban konszenzusos megítélésének, tudniillik, hogy hibát hibára halmozva működött a szabadságharc során. A visszaemlékezésekben általában a lengyel katonák állják meg jobban a helyüket, egyértelmű a szerzők véleménye: a szabadságharc sikerei jórészt a hős lengyeleknek köszönhetők. Természetesen, ha ilyenkor némi forráskritikával olvassuk a szövegeket, az nem veszi el semmit a lengyel katonák hősiességéből. A 11 memoár után a munkát egy ilyen jellegű kötetnél a szinte elengedhetetlen *Személynévmutató* zárja.

Összességében elmondható, hogy ha kézbe vesszük a kötetet, egy újabb, jól megszerkesztett lengyel légió történetet kapunk, csak ezúttal alulnézetből, a főszereplők szavaival elmesélve. Kovács István jó érzékkel fedezte fel és válogatta össze az emlékiratokat, melyek összességükben lefedik a magyarországi és az erdélyi lengyel légió magyar szabadságharcbeli tevékenységét. Nem egy összecsapásról (pl. bárcai hőstett, temesvári csata) több, más-más nézőpontból rögzített forrást olvashatunk. Ez hozzásegíti a hadtörténetészeket egy-egy ütközet pontosabb rekonstrukciójához, de az életmódtörténetesek, néprajzkutatók is találhatnak fontos adalékokat a XIX. századi társadalomtörténetet vizsgáló kutatásaikhoz. Az egész kötetnyi idegen nyelvű (lengyel, francia) szöveg magyarra fordításáért pedig csak megemelhetjük kalapunkat a sajtó alá rendező előtt.

A kötet jó szívvel ajánlható a korszakkal foglalkozó kutatók mellett az egyetemi oktatóknak, hallgatóknak, valamint középiskolai történelemtanároknak és tanulóknak egyaránt.

Solymosi József

CSONKARÉTI KÁROLY

EMLÉKEK NÉLKÜL NEMZETNEK HÍRE CSAK ÁRNYÉK – FÉNYKÉPEK A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÉLETÉBŐL

(Kornétás Kiadó, Budapest, 2017. 175 o. ISBN 978 615 5058 85 1)

„Még senki sem írta meg a császári és királyi haditengerészet fél évszázados történetét, Magyarországhoz fűződő kapcsolatát. E haderőnem létezése, úgy tűnik kihullott a magyarság emlékezetéből” – írja Csonkaréti Károly hajózástörténész legújabb könyve előszavában. Egykori flottánk teljes, átfogó históriája valóban várat még magára, bár részeredmények már születtek e téren. Többek között a jelen munka szerzőjének tollából, akinek eddigi életműve szinte maradéktalan összefoglalója a császári és királyi haditengerészet, illetve a magyar királyi folyamórség históriájának. Az utóbbi haderőnemnél Csonkaréti Károly is szolgált a háború alatt, így történész volta mellett személyesen is kötődik tárgyához.

A kötet címéül szolgáló Vörösmarty idézet nem téved. Nemzeti emlékezetünkben valóban hiányzik a flotta történetének számbavétele. Pedig haditengerészetünk és az általa oltalmazott, világviszonylatban is jelentős osztrák–magyar kereskedelmi hajózás múlt-